

Pedagogia i ciutat en el “Glosari” de Xènius

Miquel Tresserras

Miquel Tresserras és catedràtic d'Història del Pensament Contemporani de la Universitat Ramon Llull. Ha publicat treballs sobre estètica, filosofia i comunicació audiovisual. Actualment és degà de la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna-URL.

The magic word in ethics at the beginning of the 19th century was intervention. The society of the century that had just begun was to change radically thanks to the actions of journalists, teachers, university lecturers, artists and politicians who had to contribute to the shaping of new men and women. For this reason, Eugeni d'Ors wrote to the newspapers in order to educate new citizens. This article analyzes how the young Ors reflects on the private activity of teachers and lecturers in the general fight to modernize the country. In the “glosses” or notes published in La Veu de Catalunya, Ors makes a harsh, well-reasoned and at times sarcastic critique of the school and the university. But at the same time he proposes reforms that are ambitious, inspired by the best international theoreticians of the time and by the practices, above all those of universities, which he sees in his trips to different European cities. It is surprising then that one hundred years after the start of the Glossary, what Ors writes about education continues to be apropos today.

Els contemporanis d'Eugeni d'Ors van veure el paper educador del *Glosari*. Raimon Casellas, el modernista, crític d'art i novel·lista, deia de Xènius que era un enginyer, “un enginyer projectista d'ànimes, un enginyer constructor de mons espirituals, un enginyer de reformes civilistes...”.¹ Des d'una perspectiva més distant Josep Pla descriu l'obra educadora del glosador amb perspicàcia i un punt de causticitat: “En els anys d'adolescència i primera joventut vaig llegir assíduament el *Glosari*, des d'on Xènius desenrotllava una activitat de predicador i de valorador del que anava apareixent en la seva àrea visual —vida, literatura, art, filosofia”. El *Glosari*, diu Pla, es va convertir en escola que imprimí un caràcter i donà un to a tot un país: “La joventut d'avui no pot tenir una idea de la repercussió sensacional que produí en el nostre món...”, i afegeix: “Durant una pila de temps, d'Ors fou, en aquest país, un suscitador de felicitat, un promotor d'agradables moviments d'adhesió”, especialment per part dels joves, que n'admiraven la claredat i la seguretat de seves idees. Amb una *psicologia* implacable conclou: “Quan hom és jove, els mestres que s'aprecien més són els sistemàtics, perquè en aquella edat només aquests satisfan l'esperit”.²

28

Quan Pla enumera els temes de les lliçons que Xènius dictava des del *Glosari* no fa referència a l'educació. Però el jove Ors no solament “professorava” sinó que a poc a poc va anar reflexionant sobre la pedagogia. És que la paraula màgica de la moral noucentista i, per tant la de Xènius, va ser “intervenció”, això és, prendre part en l'edificació dels individus i en l'edificació del que ell anomenava la Ciutat. Ja el 1905, abans d'iniciar el *Glosari*, en l'article “Noruega imperialista”, escriu:

Una ètica deriva forçosament d'això: l'ètica de la *responsabilitat*, i com a conseqüència d'ella, la *intervenció*: intervenció dels homes en la sort dels homes (socialisme, o més ben dit, socialització de la humanitat); intervenció dels pobles en la sort dels pobles (supranacionalisme, política expansiva, reconstrucció de la Ciutat)...³

¹ CASELLAS, Raimon. Pròleg a Eugeni D'ORS, *Glosari 1906*. Barcelona: Llibreria de Francesc Puig, 1907, p. 7.

² PLA, Josep. “Eugeni d'Ors (1882-1954)”. A: *Homenots. Primera sèrie. Obra completa*. Barcelona: Destino, 1969, vol. XI, p. 275-301.

³ Article publicat a *El poble Català* (1-3-1905). Vegeu: D'ORS, Eugeni. *Papers anteriors al Glosari*. Edició de Jordi Castellanos. *Obra catalana d'Eugeni d'Ors*. I. Barcelona: Quaderns Crema, 1994, p. 286.

Xènius concep el diari, la universitat i l'escola com tres elements insubstituïbles en la construcció de la societat noucentista. Les circumstàncies el situaran a *La Veu de Catalunya* principalment, des d'on amb una glosa diària intervindrà en la *Kulturkampf* que, al seu entendre, té organitzada el país. Sovint, a partir d'una anècdota de la vida quotidiana o d'una lectura, en les gloses, Xènius traça amb claredat, ordenadament i sintètica, el camí que cal seguir per a atènyer un determinat objectiu parcial de cara a la construcció de la Catalunya del nou segle. De vegades les gloses són programàtiques i tenen un aire de manifest. Valgui d'exemple la titulada "Sobre la dignitat de l'ofici de periodista", en què dibuixa tan rodonament el paper que ha d'assumir el periodista en la construcció del futur, o, encara, aquella altra glosa treballadíssima, "Amiel a Vic", on descriu el caràcter innovador del projecte noucentista. En moltes ocasions les gloses prenen un caràcter d'assaig breu en què analitza i critica institucions o hàbits i maneres de la gent. Aquest és el cas de la majoria de les gloses dedicades a l'educació.

CRÍTICA DE LA PEDAGOGIA ESCOLAR

 29

S'ha ignorat la crítica amb què Xènius inicia les seves gloses sobre educació. Una crítica radical, mordaç, aguda, feta no pas a un determinat sistema pedagògic, sinó al conjunt de la pedagogia teòrica i pràctica del moment, obsessionada per la didàctica, confiada a trobar un mètode generalitzable, però amb uns resultats més aviat banals. Tota la teoria educativa de Xènius s'ha d'interpretar tenint en compte aquesta crítica.

La pedagogia és una ciència aplicada que estudia tècniques educatives i intenta de predir els resultats d'unes pràctiques determinades per tal de trobar lleis que facilitin la docència. De fet, analitza i proposa uns mètodes per ensenyar i aprendre sense fixar-se massa en allò que cal aprendre. De manera que el mètode per si sol, sobretot quan passa a mans del comú dels mestres, es torna superstició: una creença sense fonament. Perquè, desatent als continguts, el camí no duu enlloc, es converteix en laberint. Ors s'adonava d'aquest contrasentit. Per això, aprofitant el discurs que el kàiser va pronunciar en ocasió del Jubileu de la Universitat de Berlín, el 1910, Xènius s'arriba a demanar si entre pedagogia i saber no hi ha una oposició frontal: "A voltes, Pedagogia i Ciència són germanes una mica rivals. Per ventura hi ha en llur sentit íntim, una essencial divergència, sinó oposi-

ció”.⁴ Car la pedagogia oblida massa vegades el seu fi, que és menar a la ciència, la qual exigeix inventiva, quan, per contra: “La perfecció didàctica ha tingut com a conseqüència l’afebliment del poder de creació. Abans, a les universitats cabdals, dominaven els savis; ara se n’han fet senyors els mestres”.⁵

La crítica de Xènius és particularment dura pel que fa a l’escola primària, on la pedagogia tenia —i té— el seu triomf més espectacular, i on ha de suportar el fiasco més notable. Puix que aquesta pedagogia primària es caracteritza per voler-ho preveure tot i controlar cada seqüència d’aprenentatge: “A força de rendir culte a l’espontaneïtat, l’havem morta, perquè ja avui la mateixa espontaneïtat és prevista i predeterminada”. La pedagogia, tota sola, portada a la perfecció tècnica, infantilitza, produeix persones que aprenen nocions pràctiques però que no aprenen a actuar “arbitràriament”, terme que en el peculiar llenguatge de Xènius vol dir “lliurement i racionalment”. Produeix nois i noies aplicats però no creadors.

Els efectes d’aquesta didàctica convertida en una tècnica àrida i, sovint, irrisòria, són tan devastadors per als mestres com per als alumnes. El periodista glosador classifica els resultats perniciosos de la pedagogia “primària” en tres blocs: assecament de l’ànima, anivellament dels alumnes i dels mestres en la mediocritat, i arrogància.⁶ L’assecament de l’ànima es produeix perquè les escoles han acabat mancades d’esperit: en elles tot és tècnica calculada i mètodes de previsió refinats que han matat l’“atzar fecund” i l’espontaneïtat. La seqüela d’aquests procediments és trista: els infants, “adornats de coneixences”, en surten capaços de superar una bateria de proves, tots iguals i tots “miserablement assecats d’ànima”. I, és clar, una ànima adornada amb un vernís de cultura i eixuta per dins és mediocre i fàtua, no hi ha més: “Les nostres escoles resulten ja, i resultaran cada dia, oficines d’anivellació mental, seminaris de mediocritat satisfeta”. I, en l’ardor de la diatriba, Xènius capgira irònicament el sentit de l’adjectiu “primari”:

⁴ De la glosa “Ciència i pedagogia”. A: D’ORS, Eugeni. *Obra catalana completa. Glosari 1906-1910*. Barcelona: Selecta, 1950, p. 1.490.

⁵ *Ibid.*, p. 1.490.

⁶ Xènius desenvolupa tota aquesta crítica a l’escola primària en una altra glosa de 1910 que titula “Pedagogia”, *ibid.*, p. 1.488-1.489.

Cal veure el llastimós estat de "suficiència" en què viuen els primaris, nois aplicats i mestres d'estudi. Els primers el guarden sovint tota la vida; els segons propaguen, estenen, generalitzen, dauren el mal.⁷

Heus ací de quina manera la pedagogia es torna una mena d'anticiència: fent escoles aparentment perfectes, ha produït la mediocritat petulant dels primaris que han après en manuals de quarta mà. Ells, els primaris, amb "l'aplom" temerari que els caracteritza, són incapaços d'admirar, i sense admiració no hi ha sorpresa, escàndol ni descoberta possible, no hi ha problemes seriosos que calgui resoldre de veritat, ni hi ha agulló que faci crear.

LA PEDAGOGIA DE XÈNIUS

Per entendre la pedagogia de Xènius cal comprendre la seva filosofia, la seva ètica, la seva estètica i la seva psicologia, que són construïdes a partir de la imatge de la ciutat, figura de la Ciutat ideal, d'inspiració clàssica. Per ell la darrera finalitat de qualsevol acte educatiu és introduir l'educand: deixeble, lector o oient en la ciutat.

La ciutat és una estructura material: carrers, places, edificis, monuments, etc., però també una estructura espiritual: dret, llengua, cultura, etc. L'individu esdevé persona si s'incorpora a l'estructura ciutadana: fora d'ella l'home a penes superaria l'estadi d'antropoide.⁸ Perquè el fi de l'home és exterior a la seva persona. La "moral de salvació individual", tal com l'havien proposat Kant i Herbart, acaba tancant el jo dins de si mateix, en una crisi de sentit que porta a l'autodestrucció i no pas a l'autorealització. L'home és acció i es fa persona a mesura que interactua amb la ciutat: "El 'particular' diu 'jo', però la Ciutat, que devé, diu també son jo. I,

⁷ *Ibid.*, p. 1.489.

⁸ "—Repetim-ho: *La història humana és la gènesi de la Ciutat*. —Un individu en aquest estat d'isolament relatiu, que és conegut ab el nom de salvatge, no podria ser més que un antropoide, un animal. No té encara, en l'alt sentit de les paraules, ni raó ni verb. La seva intel·lectualitat, privada d'articulació discursiva, se redueix a la intuïció; el seu llenguatge, privat d'una articulació fonètica, se redueix a la paraula viva, és a dir, essencialment a la interjecció. —Per una gloriosa meravella la Ciutat que es fa, l'edifici que es construeix ab els antropoides, tot construint-se, transforma sos materials; canvia els 'antropoides' en 'homes'." Fragment de la glosa "La doctrina científica de la solidaritat (V)", publicada el 26-V-1906. Vegeu D'ORS, Eugeni. *Glosari 1906-1907*. Edició de Xavier Pla. *Obra catalana d'Eugeni d'Ors*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996, vol. II, p. 131.

sense saber-ho, el minúscul 'jo privat' s'alimenta del majúscol 'Jo públic'. Quan aquell romp la seva comunicació amb aquest, mor", escribia Xènius ja el 1906.⁹ Intervenint en la ciutat no solament construeix la ciutat sinó que l'home es construeix a si mateix. Heus ací d'on surt l'ètica de la intervenció.

En estètica es repeteix el mateix model "estructural". La ciutat és tant articulació de paisatges com llenguatge articulat fonèticament i discursivament. L'art és elaboració racional. Per Xènius, la ciutat antiga del món romà és un exemple magnífic de racionalitat que es manifesta tant en l'urbanisme i els monuments com en el dret i en la literatura. L'art clàssic, lligat a la ciutat i deslligat de la naturalesa, és un art que se sotmet a la Forma absoluta i per això mateix és un art cosmopolita. El contacte amb el món clàssic no mena a la nostàlgia, al contrari, alimenta la inventiva i va generant nous corrents estètics i de pensament, tot ells urbans i racionals: Xènius fou un admirador del cubisme i s'embadalia amb els frescos que Torres Garcia pintava al Palau de la Generalitat.

De vegades fa la impressió que Ors pensava que l'única ciència específica que ha de conèixer l'educador és la psicologia experimental. Una psicologia que es fonamenta, també, en l'acció i l'estructura. L'individu creix interactuant i cada estadi de creixement defineix un "camp de consciència" particular que de seguida evoluciona perquè de seguida torna a actuar. La primera feina del mestre és comprovar quin és el "camp de consciència del seu deixeble" perquè aquest camp és el "fonament" sobre el qual el noi ha d'anar construint l'edifici de la seva persona, que és mental i material alhora.

D'aquesta doble base psicològica —acció i estructura— es desprèn una pedagogia basada en la transcendència de l'acció de l'educand, en la intervenció creativa del mestre i en el menyspreu del mètode. Els mètodes d'un altre no serveixen: "... s'ha provat que el mètode dóna bons resultats en el que el crea i no els dóna en el que l'adapta". L'ideal fóra inventar. Però com que els mestres són nombrosíssims i els genis que fan grans treballs metodològiques són escassos, Ors proposa als educadors quatre principis: 1) Malfiar-se de l'espontaneïtat: "els resultats són provocats sempre", no es pot prescindir del treball dur; 2) educar és posar problemes: "tota solució donada ha estat precedida d'un problema"; 3) educar és edificar sobre els coneixements previs que són diferents en cada deixeble i en cada moment, d'on es dedueix que 4) hi ha tants mèto-

⁹ "La doctrina científica de la solidaritat (IV)", *ibid.*, p. 130.

des com matèries que cal ensenyar, individus, circumstàncies, etc.¹⁰

Els quatre principis metodològics per a aconseguir l'acció del deixeble comporten l'activitat del mestre. El mestre és essencialment un home d'acció, que actua a un doble nivell, damunt de si mateix, intentant de conquerir un nou grau de perfecció, i alhora damunt dels altres, desvetllant-los un esperit d'activitat semblant. Xènius anomena *creació* a l'acció sobre un mateix i *ensenyança* a l'acció sobre el deixeble. *Creació i ensenyança* s'estimulen mútuament, de manera dialèctica: "el que ensenya els altres i no avança no és bon mestre".

L'essència activa de l'home explica el lema de *l'obra ben feta*, que es refereix més a la transcendència de l'acció que produeix un determinat producte que no pas a la perfecció d'aquest producte.¹¹ *L'obra ben feta* té poc a veure amb la lletra ben feta, amb la competitivitat industrial, amb una escola neta i amb uns exàmens polits. *L'obra ben feta* és exaltada en la mesura que un se l'ha fet seva, ha posat en marxa la seva activitat mental i material, i en la mesura que aquesta obra acaba sent l'expressió mateixa del seu autor. El lema *l'obra ben feta* té el mateix significat que l'antiga frase *age, si quid agis*: si fas alguna cosa, la que sigui, fes-la plenament perquè la teva acció té un valor radical, és un acte on t'hi jugues la teva humanitat.

Són remarcables els apunts didàctics que Xènius fa sobre el llenguatge: parla, lectura i escriptura. És cert que revelen la concepció estètica del noucentisme, però també ho és que trasllueixen l'experiència d'un home que ha reflexionat sobre la seva activitat lectora i d'un escriptor encara jove que analitza minuciosament el seu propi procés d'escriure. El fet que de vegades aquests apunts siguin escrits tenint en compte el públic universitari no en dificulta gens l'aplicació a alumnes de nivells inferiors.

LA REGENERACIÓ DE LA UNIVERSITAT

Quan es trobava al darrer curs de la carrera i encara no havia complert els vint-i-dos anys, abans d'embarcar-se en la gran aven-

¹⁰ Vegeu MONTANER, Carme. "La sistematització filosòfica de la pedagogia. Extracte del curs de pedagogia donat per D. Eugeni d'Ors durant el mesos de maig i abril". *Quaderns d'Estudi*, núm. 1, 1915, p. 25-32.

¹¹ "Solament portant amor a l'Obra Ben Feta, el servei deixa d'ésser servitud. —No hi ha humiliació en allò que un mateix imposa a la seva consciència i als seus costums com una norma de suprema dignitat." "Altra escaramussa en l'exèrcit de l'obra ben feta". Glosa publicada el 23-X-1920. Eugeni d'ORS. *Glosari (Selecció)*. A cura de Josep Morgades. Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 317-318.

tura de *La Veu de Catalunya*, Eugeni d'Ors ja veia en la universitat un lloc d'especialització rigorosa que s'havia d'inscriure en un hàbit ben assumit de reflexió sobre els temes filosòfics del moment. En la contribució que el nostre autor va fer al Primer Congrés Universitari Català escrivia:

En el nostre poble, malauradament, tot està per crear. No hi ha Universitat. No hi ha tampoc ambient. Però, com crear una Universitat és més factible que crear de colp i volta un ambient, creiem que en els Estudis Universitaris és on deu iniciar-se l'obra de cultura filosòfica.¹²

Per regenerar la universitat calia refer-ne, primer, l'estructura, tant dels edificis com de l'organització de les carreres i dels plans d'estudis. El ja esmentat 1910, Xènius fa una estada a Munic i redacta set gloses sobre la universitat bavaresa que li serveixen per exposar un programa de reforma global:¹³ les universitats han de ser petites, que facilitin la relació personal entre professors i estudiants, cosa que assegura un estudi arrelat en la investigació. En el cas que les universitats siguin grans, com a defensa contra la massificació, cal annexar-hi instituts de recerca que permetin l'aprofundiment en les matèries.¹⁴ Convé no "multiplicar fastuosament" els títols i les especialitats. Cada universitat ha de especialitzar-se d'acord amb les necessitats del seu territori: la facultat de jurisprudència de Munic no dóna als estudis de dret marítim l'extensió que té a Hamburg, per exemple. I, finalment, potser el que per

¹² "Extensió de les ensenyances especulatives". D'ORS, Eugeni. *Papers anteriors al Glosari*. Edició de Jordi Castellanos. *Obra catalana d'Eugeni d'Ors*. I. Barcelona: Quaderns Crema, 1994, p. 238-249. Sobre l'"ambient", al principi de la contribució escriu: "Cal confessar-ho per dolorós que ens sia. Gran part de l'opinió pública o aprova i col·labora en aquesta obra d'incultura social, en Kulturkampf a la inversa, o la sanciona almenys amb un estúpid fatalisme, amb la més esclavitzadora de les indiferències".

¹³ D'ORS, Eugeni. *Obra catalana completa*, p. 1.428-1.437.

¹⁴ El 1916, en la presentació del número de maig de *Quaderns d'Estudi*, Eugeni d'Ors, que signava amb el pseudònim d'"El Guaita", escrivia: "Una universitat ha de produir anualment metges, enginyers, advocats, apotecaris. Podrà ensems formar algun home de ciències? Els primers necessiten saber un poc de tot, els elements més útils de cada matèria del seu camp professional. Cal al segon saber molt d'una cosa, per aprofundir, per avançar en ella. Als primers se'ls pot donar una formació tota externa, repàs d'un programa, dictat d'una sèrie de lliçons, en un reglamentari període. La formació del segon ha d'ésser al contrari interna i fecundadora, prolongada sovint temps i temps i per instruments d'un treball actiu i d'una directa col·laboració a treballs reals. Els primers poden ésser preparats en grans masses: necessiten els segons d'un cultiu individual".

Eugeni d'Ors és el més important en aquest apartat: la facultat de filosofia ha d'exercir el paper de fonament introductor i unificador de totes les altres facultats. Ja que una universitat dispensadora de llicències, amb uns estudiants neguitosos tan sols per aconseguir un lloc en la societat mercantil com els que llavors freqüentaven les seves aules, es reduïa a ser una mena d'escola d'arts i oficis. Xènius pensava que l'utilitarisme que ofegava de mort la universitat només es podia superar amb la revitalització de la filosofia.

En segon lloc el glosador proclama que, més que dels edificis i dels plans d'estudis, la salvació de la universitat depèn dels professors i les professores: "Un quadre d'ensenyances, per complet, per savi, per previsor que vulguem imaginar-lo, no és bo per a res, si no es compta a la vegada amb el valor dels homes que l'han de dur a la vida".¹⁵ Per il·lustrar com han de ser aquests homes, Xènius presenta una llista de personalitats de fama internacional, que donen classe a Munic. I, per reblar el clau i mostrar quin és el valor efectiu d'un bon catedràtic, conta com l'administració de la universitat es gasta una fortuna per retenir el professor Doerdelain, que era una eminència de la Facultat de Medicina. En efecte, l'esmentat doctor trobava que les instal·lacions de la *Frauenklinik* universitària eren antiquades i quan, tip de reclamar reformes que no arribaven mai, havia decidit marxar a Berlín, la ciutat decidí construir-li una clínica nova. Entusiasmats per l'afer, Ors acaba la glosa així:

I vet aquí una transacció que té l'avantatge de proporcionar-nos un tipus de claredat matemàtica per a la nostra valoració... Vol dir que l'ensenyança de professors com Doerdelain —i qui diu Doerdelain, diu de Lipps, com Roentgen o com Kraepelin— no val per a la Ciutat menys de tres milions de marcs.

El programa regenerador d'Eugeni d'Ors, que va defensar durant tants ans des del seu diari, no es va complir mai. Xènius veié sempre la Universitat de Barcelona com un bastiment a la deriva, endut per qualsevol vent de fortuna, incapaç d'amarrar-se al país i fer de pont entre la societat catalana i la comunitat científica que enllaçava els pobles més civilitzats. Ja el 1909 constatava sarcàsticament: "I de la Universitat què en fem amb tot això?..."

¹⁵ "I més universitat". D'ORS, Eugeni. *Obra catalana completa. Glosari 1906-1910*, p. 1.435.

—La Universitat, lector ingenu, és un edifici que es troba a la plaça del mateix nom, enfront d'un quiosc de begudes".¹⁶ Però aquesta ironia es torna amargor disset anys després del Congrés Universitari, quan l'entusiasme de Xènius respecte a la construcció de la societat noucentista havia quedat enrere. Pel que fa als estudis superiors, desenganyat no tan sols de la universitat catalana sinó també del positivisme que envaïa la universitat europea, va escriure, abatut, i en termes que avui grinyolarien: "—Les humanitats mester seran quasi femení, com manicura professional o el brodat de casulles".¹⁷

¹⁶ "Gambara o la novel·la picaresca", *ibid.*, p. 1.187.

¹⁷ "L'avenir de les humanitats" (25-XII-1920). D'ORS, Eugeni. *Glosari (Selecció)*, p. 321. Xènius redacta aquesta glosa en conèixer "certes disposicions recents per les quals s'ha deixat d'exigir el coneixement de la llengua grega als joves anglesos, qui ingressen a les Universitat d'Oxford i de Cambridge".